

tinde ilerleyişini sürdürmesi, Müslim'in de Antakya yöresini yağmalatması gerilimi iyice tırmandırdı. Kurzâhil mevkiinde yapılan savaşta yenilerek öldürülen Müslim (24 Safer 478 / 20 Haziran 1085) Süleyman Şah tarafından Halep Kapısı'nda defnedildi.

Müslim'in yerine geçen kardeşi İbrâhim ağabeyinin dul eşi Safiye Hatun ile evlendi. Ancak Melikşah tarafından azledilip yerine halifenin eski veziri Fahrüddeve b. Cehîr tayin edildi (482/1089). Melikşah, Müslim'in oğlu Muhammed'e Rahbe, Haran, Suruç, Rakka ve Habur'u verdi ve onu kız kardeşiyle evlendirdi. Melikşah'ın ölümünden (485/1092) sonra Safiye Hatun oğlu Ali ile birlikte Musul'a geldi. Müslim'in diğer oğlu Muhammed ile girdiği mücadeleyi Ali kazandı. İbrâhim, Büyük Selçuklu tahtı için harekete geçen Tutuş'a tâbi olmayı reddettiği için öldürüldü (486/1093). Tutuş halası Safiye Hatun'un oğlu Ali'yi Musul'a vali tayin etti. Muhammed kardeşine karşı Selçuklu Emiri Kürboğa'dan yardım istedi. Ancak Kürboğa onu yakalayıp Nusaybin'i aldı, uzun süren kuşatmanın ardından Musul'u ele geçirdi. Toprakları önce Suriye Selçukluları, ardından Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa tarafından istilâ edilen Ukaylîler'in Musul'daki hâkimiyeti böylece sona erdi (Zilkade 489 / Kasım 1096). Ukaylîler'in Suriye ve el-Cezîre'de Tikrît, Hîf, Ukberâ, Âne, Hadîse ve Ca'ber gibi şehirlerde hüküm süren bazı küçük kolları VI. (XII.) yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirdiler. Ca'ber ve Rakka'daki kol 564'te (1169) Zengîler tarafından ortadan kaldırıldı. Ukaylîler'in sahip olduğu yerler Büyük Selçuklular'a bağlı Türk emirlerin idaresine verildi. Kendileri de şiire meraklı olan Ukaylî emirleri şair ve âlimleri himaye etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1987, IX-X, tür.yer.; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 9, 10, 12-15, 22; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, I, 118; II, 58-61, 67-73, 75, 77, 78-79, 81-83, 88-89, 90-92; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 260-269; Ebü'l-Ferec, *Târih*, I, 300, 308-309, 310-316; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1405/1984, s. 331-332; Hâşî Abbâde el-Muâzîdî, *Devletü Benî 'Ukayl fi'l-Mevşîl* (yüksek lisans tezi, 1966), Câmîatü'l-Kâhire Külliyyetü'l-edeb; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 80, 86, 94, 96, 99; Zambaur, *Manuel*, s. 205-206; Saïd ed-Dîvecî, *Târihu'l-Mevşîl*, Musul 1402/1982, s. 154-170; H. Kennedy, "The Uqaylids of Mosul: The Origins and Structure of a Nomad Dynasty", *Actas del XII. Congreso de la U.E.A.I. (Málaga, 1984)*, Madrid 1986, s. 391-402; C. E. Bosworth, *The New Is-*

lamic Dynasties, Edinburgh 1996, s. 91-92; a.mlf., "Uqaylids", *El2* (İng.), X, 786-787; Abdülkerim Özeydin, "Selçuklu Emiri Kürboğa", *TD*, 36 (2000), s. 405-421; a.mlf., "Gazanfer", *DİA*, XIII, 431-432; K. V. Zetterstéen, "Karvâş", *İA*, VI, 371-372; a.mlf., "Kureys", a.e., VI, 1019-1020; a.mlf., "Mukalled", a.e., VIII, 564; a.mlf., "Ukaylîler", a.e., XIII, 18-19; Gülay Ögün Bezer, "Müslim b. Kureys", *DİA*, XXXII, 94-96; Elnure Azizova, "Ukayl (Benî Ukayl)", a.e., XLII, 57-59.

GÜLAY ÖĞÜN BEZER

UKAYLİYYE

(العقيلية)

Ukayl b. Ahmed
el-Menbicî el-Batâihî'ye
(ö. 550/1155)
nisbet edilen bir tarikat
(bk. TARİKAT).

UKÂZ

(عكاظ)

Câhiliye döneminin
en meşhur panayırı.

İslâm'dan önce Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde kurulan, Araplar'ın sosyal ve ekonomik hayatında önemli rol oynayan panayırların en tanınmış Mekke'nin güneydoğusunda Tâif ile Nahle arasındaki Ukâz'da kurulurdu. Ukâz taşlık alanlarla su kaynaklarının bulunduğu geniş bir vadidir. İnsanların burada toplanıp alışveriş yapmaları, başta şiir olmak üzere yarışmalar düzenlemeleri, kendileri ve kabilelerinin şerefli uğrunda birbirleriyle mücadele etmelerinden dolayı bu adı alan Ukâz Mekke'ye 30, Tâif'e 15 mil uzaklıktadır. Habeşistan'ın Yemen Valisi Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması'nın ardından Araplar'ın Kâbe'ye ve hac ibadetine daha fazla değer vermeye başladıklarını gören Kureysîliler Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir b. Sa'saa gibi kabilelerle birlikte kendilerine birtakım imtiyazlar tanıyıp kuralları koydular (bk. HUMS). Mekke ekonomisine önemli katkılar sağlayan bu imtiyazların ardından kurulan ve Mekkeliler'in Arabistan içerisinde oluşturdukları düzenli ticaret sisteminin bir parçası sayılan Ukâz panayırı Kureys'in kontrolü altında olup Fil Vak'ası'ndan on beş yıl sonra 584 veya 585 yılında ihdas edilmiştir.

Câhiliye devrinde hac mevsimi zilkade ayının başından yirmisine kadar süren, ilk günü ihramlı katılmanın zorunlu olduğu Ukâz ile başlayıp Zülmeccâz ve Mecenne panayırılarıyla devam eder, buradan Ara-

fat'a çıkılırdı. İbn Abbas'ın Ukâz, Zülmeccâz ve Mecenne'yi Mekke'nin önemli ticaret yerleri olarak zikretmesi panayırlarla Mekke'nin iktisadî hayatı arasındaki bağlantıya işaret etmektedir (Buhârî, "Hac", 150; "Tefsîr", 34). Ukâz yalnızca Mekke ve Tâif civarında yaşayanların değil, hac ziyaretini amacıyla yarımadanın çeşitli bölgelerinden gelen putperest Arap kabileleriyle Hîre ve Kinde gibi komşu devletler tarafından gönderilen ticaret kervanlarının da katıldığı çok geniş bir kitleye hitap ediyordu. Uzak mesafelerden türlü malların getirildiği Ukâz'a Kureys, Hevâzin, Gatafân, Mustalîk, Eslem, Süleym ve Ehâbîş gibi Kâbe'yi mâbed kabul eden bütün Arap kabileleri iştirak ediyordu (İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 264-267; Ya'kûbî, I, 270-271). Her kabilenin bayrak veya işaretlerle belirlenmiş özel yerleri vardı. Hevâzinliler'den bazıları Ukâz'daki Cihâr adlı puta tapardı (Cevâd Ali, IV, 517).

Ukâz panayırına sürekli katılan Benî Süleym ile Hevâzinliler, İslâm öncesinde kabileler arasında çıkan savaşlarda önemli rol oynuyorlardı. Birinci Ficâr savaşı Ukâz panayırında bir kişinin Araplar'ın en şerefli olduğunu iddia etmesi üzerine Kinâne ve Hevâzin arasında, ikinci Ficâr savaşı, Kinâne kabilesine mensup bazı gençlerin Benî Âmir b. Sa'saa kabilesinden bir kadını rahatsız etmeleri sonucu çıkmıştı. Hîre ve Kinde hükümdarları ticarî ve siyasî amaçlarla her yıl Ukâz'a kervan gönderiyorlardı. Hîreliler'in kervanlarını Ukâz panayırına güvenlik içerisinde götürme görevi Hevâzin kabilesine aitti. 585'te Hîre Hükümdarı Nu'mân b. Münzir'in Ukâz'a yolladığı kervanı korumakla görevlendirilen Hevâzinli Urve b. Utbe er-Rahhâl'in Kureysli Berrâd b. Kays tarafından öldürülmesi iki kabile arasında "jevnu Nahle" adı verilen savaşın çıkmasına yol açtı (İbn Sa'd, I, 126-127; İbn Habîb, *el-Münemmaḥ*, s. 164-170). Temîm kabilesi reislerinden Hâcib b. Zûrâre'nin Kısra'nın kervanını Ukâz panayırına götürürken yayını rehin bıraktığı, görevini başarı ile tamamlaması üzerine Kısra'nın kendisine taç giydirip onu ödüllendirdiği rivayet edilmektedir.

Panayıra Gazze ve Busrâ'dan şarap, Suriye'nin diğer şehirlerinden yağ, üzüm ve silâh, Tâif'ten deri, Yemen'den giyecek ve diğer yerlerden çeşitli ürünler gelmekteydi. Dericilik sektörünün en seçkin örnekleri burada sergileniyordu. Arabistan ve çevresindeki hükümdarlar başta gelen mahsullerini Ukâz'a gönderip ticarî faaliyetlere katılır, silâh, at ve giysi çeşitleriyle pa-

UKÂZ

Ukâz'da bir yapı harabesi

nayıra iştirak eden kabile eşrafının ilgisini çekerek bölgedeki nüfuzlu kabilelerle ilişkilerini güçlendirmeye çalışırlardı. Hükümdarların yolladığı hediyelerden ve ticarî kazançtan yararlanmak için tâcirlerle birlikte kabile eşrafı da Ukâz'a katılırdı. Kaçırılıp fidye istenmesi endişesiyle kabile ileri gelenlerinin Ukâz'da yüzlerini peçe ile örttükleri, eşraftan ilk defa bu geleneği kaldıran kişinin Enbârlı Tureyf b. Ganm olduğu rivayet edilir (Ya'kûbî, I, 271). Muhtelif ticarî muamelelerin yapıldığı Ukâz'a özgü hususlardan biri de satışlarda açık artırma usulünün uygulanmasıydı.

Ukâz'ın Arap panayırıların en büyüğü haline gelmesinde ticaret malları vergisi ve himaye ücretinin alınmamasının etken olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in Medine pazarında vergi alınmamasını istemesi Ukâz'da gördüğü vergi muafiyeti uygulamasını benimsediğine işaret sayılmaktadır. Bununla birlikte Ukâz panayırında vergi alındığına ve Kays Aylân kabilesinin Ukâz'a katılımı kontrolde önemli rolünün olduğuna işaret eden rivayetler vardır (İbn Sa'd, I, 126-127; İbn Habîb, *el-Münemmak*, s. 164-170). Yargı işlerinin yürütülmesini Arafat'tan hacıları sevk etme (icâze) görevini de yerine getiren Temîm kabilesi üstleniyordu. Ukâz'da hakemlik ve icâze görevleri önceleri Temîmli iki kişi tarafından yapılırken Sa'd b. Zeyd et-Temîmî'den itibaren görevler bir şahısta toplanmış, bu uygulama, İslâmî dönemde bu görevleri icra eden en son kişi olan Kerib b. Safvân'a (veya Safvân b. Hâris'e) kadar sürmüştür. Sakifli Gaylân b. Seleme'nin Ukâz'da hakemlik yaptığı ve şiir söylediği anlaşılmaktadır (İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 135).

Ticarî faaliyetlerin yanı sıra toplumsal ve kültürel etkinliklerin de gerçekleştirildiği Ukâz'da akrabalıklar kurulur, antlaşmalar yapılır, ihtilâflar çözüldü. Şairler kırmızı deriden kurulan çadırlarda en güzel şiirlerini okur ve birbirleriyle yarışırlandı. Edebî bir kongre mahiyetinde olan ve

fasih Arapça'nın korunmasına önemli katkı sağlayan Ukâz panayırı sözlü edebiyatın en güzel örneklerinin dile getirildiği bir sanat merkeziydi (Cevâd Ali, V, 7). İslâm'dan önce Araplar'ın en meşhur şairlerinden Nâbiga ez-Zübeynî'nin Hassân b. Sâbit, Hansâ, Meymûn b. Kays el-A'sâ'nın da aralarında bulunduğu kadın ve erkek şairlerin yarışmalarına hakemlik yaptığı rivayet edilir (İbn Kuteybe, *eş-Sîr ve's-su'arâ*, I, 167-168, 344; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, IX, 383; XI, 8). Şiir sanatında methiye, hiciv, tasvir vb. temalarda vazgeçilmez konumu sebebiyle mübalağaya dair en güzel örnekler de Ukâz panayırındaki yarışmalarda ortaya konmuştur. Bu yarışmalar en güzel şiirlerin seçilmelerine katkı sağlar, "muallakât" adı verilen bu şiirler kerten bezinden yapılan tomarlara altın suyu ile yazılırdı. Bunların Kâbe duvarına asıldığı rivayeti (İbn Haldûn, s. 803) hususunda farklı görüşler vardır (bk. MUALLAKÂT).

Ukâz, şiirden başka Hz. Ömer'in de katıldığı güreş yarışmalarının yanı sıra sosyal ve dinî içerikli konuları hutbeleriyle geniş halk kitlelerine ulaştırmayı hedefleyenlerin de en gözde mekânıydı. İsmi Hanîfler arasında zikredilen Kus b. Sâide'nin İslâmiyet'ten önce Ukâz'da Resûl-i Ekrem'in de dinlediği, bir peygamberin geleceğini haber veren hutbesi meşhurdur (Mufaddal ed-Dabbî, s. 113; İbn Sa'd, I, 315). Resûlullah, bi'setin dördüncü yılından (614) itibaren Hz. Ebû Bekir ve Bilâl-i Habeşî gibi ilk müslümanlarla birlikte haram aylarda panayırlara katılarak tebliğ faaliyetinde bulunmuş, Ukâz panayırında Kindeliler ile müttefiklerini İslâm'a davet etmiş, fakat bu daveti kabul görmemiştir (İbn Sa'd, I, 216; IV, 215; Taberî, II, 315). İslâm'ın Arabistan yarımadası dışına yayılmasıyla mevcut ticaret yolları güzergâhlarının değişmesi, Basra'da Mirbed panayırının kurulması, neseb iddiası ve kabile düşmanlıklarının eski gücünü kaybetmesi yanındaki çeşitli ekonomik ve sosyal sebeplerle

Ukâz diğer bazı Arap panayırıları gibi zamanla canlılığını ve önemini kaybetmiştir. Câhiliye devri panayırıları içinde en son terk edilen olan Ukâz, Emevî karşıtı Hâricî lideri Ebû Hamza eş-Şâfî'nin 129'da (747) Mekke'yi işgalinin ardından tarihe karışmıştır (Bekrî, III, 959).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "akz" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "akz" md.; Mufaddal ed-Dabbî, *Emşâlü'l-'Arab* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1981, s. 113; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 126-127, 216, 315; IV, 215; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 135, 182-183, 264-267; a.mlf., *el-Münemmak*, s. 164-170; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 61; a.mlf., *eş-Sîr ve's-su'arâ*, I, 167-168, 344; Ya'kûbî, *Târîh*, I, 270-271; II, 15; Taberî, *et-Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 315; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, IX, 383; XI, 8, 87; XXII, 62; Hemdânî, *el-İktîl* (nşr. Anistâs el-Kermelî), Bağdad 1931, VIII, 184-185; Ebû Ali el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, Kahire 1332, II, 161-167; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 493; Bekrî, *Mu'cem*, III, 959-962; İbn Haldûn, *Muḥaddime* (nşr. Halîl Şehhâde – Süheyl Zekkâr), Beyrut 2001, s. 803; Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-'Arab fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Dimaşk 1397/1960, s. 165-167, 277-344; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 517; V, 7, 635-654; VII, 369 vd.; IX, 80-88; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 389; II, 763-764, 866; İrfan M. Hammûr, *Sûku 'Ukâz ve mevâsimü'l-hac*, Beyrut 2000; Ahmed Emîn, "Ukâz ve'l-Mirbed", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, I/1, Kahire 1933, s. 46-67; A. J. Wensinck, "Ukâz", *İA*, XIII, 19-20; İrfan Shahid, "Ukâz", *EP* (İng.), X, 789.

ELNÜRE AZİZOVA

UKBE b. ÂMİR

(عقبة بن عامر)

Ebû Hammâd Ukbe b. Âmir
b. Abs el-Cühenî
(ö. 58/678)

Suffe ehlinde, Mısır valisi.

Pek çok künyesi arasında en meşhuru Ebû Hammâd'dır. Müslüman olmadan önce bâdiyede (çöl) çobanlık yapardı. Hz. Peygamber'in hicret ettiğini duyunca Medine'ye gitti. Resûl-i Ekrem tercihi kendisine bıraktığı halde bedeviler gibi sadece bağlılık yeminiyle kalmayıp bir muhacir gibi hicret biatı etti. Kısa bir süre bâdiyeye döndüyse de arkasından Suffe ashâbı arasına katıldı ve dinî bilgisini ilettilti. Kiraat, fıkıh, ferâiz, şiir ve kitâbet alanlarında sayılı kişilerden biri oldu. Resûlullah'ın kendisine müracaat eden iki kişi arasındaki bir meselenin Ukbe tarafından çözümlenmesini istemesi (İbn Manzûr, XVII, 99) onun ilmi yeterliliğini ortaya koymaktadır (Müslim, "Müsâfirîn", 265).

Hz. Peygamber döneminde gazvelere iştirak etti ve zekât toplama göreviyle çe-